УДК 811.111
https://doi.org/10.31548/philolog2021.01.121

АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДИСКУРСУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АВІАЦІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

І. В. ДЕМЧЕНКО, кандидат педагогічних наук, старший викладач,
Льотна академія Національного авіаційного університету
E-mail: ingademchenko1976@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6155-9065

Анотація. *У статті розглядаються актуальні для сучасних досліджень підходи до дискурсу, поліфункціональність та множинність тлумачень вказаного поняття, аналізуються підходи, значущі для дослідження авіаційної професійної комунікації. Дискурс розглядається як складне комунікативне явище, що містить у собі професійний контекст та дає уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси продукування та сприйняття повідомлень. Тип дискурсу досліджується як соціально зумовлена комунікативна особливість індивідів, що класифікує їх за відповідними груповими, абстрактними, конкретно спрямованими, сугестивними типами. Сутність механізмів спілкування, мовних елементів комунікації, загалом комунікації, відіграє провідну роль в соціокультурному процесі, при породженні, сприйнятті та реалізації мовлення. Мовна комунікація відіграє важливу роль в авіаційній галузі. Спосіб комунікації пілота та авіадиспетчера є радіотелефонний зв'язок, що відбувається в умовах ліміту часу та вимагає від авіафахівця максимальної концентрації уваги. Розглянуто мовні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу та основні характеристики, а саме: чіткість, однозначність, лаконічність.*

Ключові слова*: дискурс, мовні особливості, авіаційний дискурс, професійна комунікація.*

Актуальність дослідження. Згідно з регламентом Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), професійне спілкування авіафахівців повинно бути виражене у формі команд або інструкцій. Володіння професійною англійською мовою є ключовим комунікативним інструментом учасників професійного спілкування.

Виникнення нештатних ситуацій може спричинити складності у спілкуванні, зокрема, тоді, коли відбувається використання звичайної англійської мови. Основною причиною нещасних випадків є неоднозначність та структура мови звичайної розмовної мови. Наявність непорозумінь між пілотом та диспетчером можуть стати причиною авіакатастроф, тому експерти постійно шукають шляхи підвищення безпеки польотів, для сприяння зниження кількості авіаційних пригод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття дискурс у різних парадигмах інтерпретується по-різному та є предметом дискусій, що пояснюється поліфункціональністю і множинністю тлумачень вказаного поняття та зумовлює актуальність дослідження.

Різні підходи до поняття дискурс розглядалися дослідниками як мовленнєва діяльність особистості, що формує вербальний простір тієї чи іншої галузі наукового знання або взаємодії з іншими учасниками цієї діяльності.

Мета дослідження. Аналіз значущих для сучасних досліджень підходів до дискурсу, що актуальні для дослідження авіаціної професійної комунікації, авіаційного дискурсу загалом.

Результати дослідження та їх обговорення. Універсальність мови дає змогу застосовувати її як засіб комунікації у всіх можливих ситуаціях спілкування. Саме універсальність мови уможливлює як внутрішнє, міжособистісне та міжкультурне спілкування. Спілкування відбувається в межах певної культури та законів спілкування. Процес спілкування, його атмосфера, тональність, кінцевий результат, успіх або невдача значною мірою залежать від комунікативної майстерності учасників. Комунікація є особливим модусом існування живої людської мови з притаманною лише йому категоріальною організацією елементів комунікації.

Термін «дискурс» застосовується у різних значеннях, що дає змогу науковцям стверджувати про «розмитість» його поняттєвих меж. Причиною цього є недостатнє розмежування дискурсу як терміна науки та як філософського поняття.

За визначенням Ф. Бацевича, дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну) відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які

© І. В. Демченко

визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, і має своїм результатом створення різноманітних мовленнєвих жанрів [2, с. 118].

На початку 80-х років XX ст. Т. Ван Дейк вибрав іншу дефініцію дискурсу – комунікативна подія – ситуація, що інтегрує текст з іншими її складовими: екстралінгвальними, соціальними та референційними факторами, які опосередковують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі й стратегії [14, с. 120]. Е. Бенвеніст під дискурсом розумів мову, яка є невід'ємною частиною того, хто говорить. Відповідно до його ж концепції дискурс має відображати соціальні аспекти буття особистості [3].

О. Борзенко стверджує, що поняття дискурсу асоціюється з усіма виявами спілкування в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання) комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний), виявом правил спілкування, способі викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний). Науковець вважає, що особистість стає залежною від комунікації. Тому необхідне глибоке розуміння сутності механізмів спілкування, мовних елементів комунікації, загалом комунікації, які відіграють провідну роль в соціокультурному процесі, при породженні, сприйнятті та реалізації мовлення. Науковці встановили, що дискурс є найзагальнішою категорією; мовленнєвий акт є не лише дією, а й взаємодією; мовленнєвий жанр є тактиками спілкування. Таким чином, дискурс, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр дають повне відображення сутності комунікації [4].

Н. Акульшина розглядає дискурс як основу методології конструювання соціальної реальності, а серед значущих його характеристик визначає наступні:

- дискурс – складне комунікативне явище, що містить у собі соціальний контекст, яке дає уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси продукування та сприйняття повідомлень;
- дискурс – явище когнітивне, оскільки забезпечує передачу та продукування певних знань;
- дискурс – цілісний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними та іншими факторами; текст, взятий у подієвому аспекті;
- дискурс буває особисто орієнтований та статусно-орієнтований (інституційний) [1].

У межах дослідження М. Фуко, що дискурс – це тонка контактуюча поверхня, що зближає мову й реальність, що змішує лексику й досвід, В. Дем'янков відзначає дискурсоутворювальну роль опорного концепту, що «створює загальний контекст, який описує дійові особи, об'єкти, обставини, час, вчинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки тим загальним для того, хто створює дискурс, і його інтерпретатора світом, що будується під час розгортання дискурсу …» [6, с. 7]. Ця позиція дає можливість розглядати термін дискурс у значенні дискурсивна практика, що становить комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки, яка реалізується в певній соціальній сфері, має певний набір змінних: соціальні норми, відносини, ролі, конвенції, показники «інтерактивності» [13, с. 8]. Інший підхід до дискурсу як до системи обмежень визначає дискурс як комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки, що характерна для певної соціальної сфери, яка має певний набір змінних: соціальні норми, відносини, ролі, конвенції, показники інтерактивності» [13, с. 8]. Регулярні інтеракції «мовець – слухач», інтеракція «віч-на-віч» розглядаються як «взаємодія представників певних соціальних груп або всередині відособленої галузі суспільних відносин» [11, с. 41].

Ю. Степанов пов'язує поняття дискурс із особливим світом, «за яким постає особлива граматика, особливий лексикон, особливі правила слововживання, особлива семантика», а також власний ідеальний адресат, що становить собою конституюючу ознаку дискурсу [12, с. 42-44]. С. Ягодзінський зазначив, що спроба вивести співвідношення між мисленням і мовою на рівень мовлення показала, що його структура не завжди підкорена лінгвістичним закономірностям, а може враховувати специфіку певної сфери діяльності [15].

Зазначені підходи до поняття дискурс значно розширює його межі, виводячи із суто лінгвістичного знання в галузь соціальних відносин. На актуальному етапі розвитку суспільства дискурси значним чином впливають на культурні, соціальні, політичні та глобальні зміни, тобто стають комунікативним віддзеркаленням значущих подій, наприклад, екологічні катастрофи, резонансні події, гібридні війни, політичні потрясіння тощо. Отже, тип дискурсу, наприклад, медичний, авіаційний, військовий, політичний тощо, може розглядатися як соціально зумовлена комунікативна особливість індивідів, що класифікує їх за відповідними типами: груповий, абстрактний, конкретно спрямований, сугестивний тощо.

Існує й інший підхід до розуміння функціонування та призначення спеціальної мови науки. В. Кім відносить до її базових характеристик однозначність, визначеність, несинонімічність, строгість. Відповідно «для цілей наукового пізнання об'єктивація

розумових образів засобами природної мови абсолютно недостатня і тому на її основі формується система штучних мов» [7, с. 8], які й визначають правила утворення терміносистем. На думку Ч. Морріса, побудова бідніших порівняно з природною мовою засобів комунікації створила простір для успішної реалізації багатьох завдань [10, с. 76-77]. Безперечно, аргументи дослідників переконливі. Наука не може розвиватися без спеціальної термінологічної бази, яка виступає основою наукової діяльності, забезпечуючи об'єктивність, загальність, інтерсуб'єктивність, точність наукових теорій та концепцій.

Англійський авіаційний радіотелефонний дискурс А. Кириченко тлумачить як мовлення авіаційних спеціалістів, мета якого полягає у вербальному обміні засобами англійської мови професійною інформацією під час польоту за допомогою радіотелефонного зв'язку. Забезпечення ефективності професійної комунікації, де англійська відіграє роль мови-посередника, відбувається завдяки таким основним характеристикам: лаконічність, чіткість, однозначність [8].

На думку Н. Глушаниці, англійський професійний авіаційний радіотелефонний дискурс становлять англомовні тексти авіаційної тематики, зокрема тексти радіообміну [5]. Конструктивним видається трактування поняття «мова радіообміну» Т. Мальковською, яка тлумачить його як сукупність фонетичних, граматичних та лексичних одиниць мови, що вживаються в діалогах між учасниками повітряного руху під час виконання польоту [9]. Виходячи з цього визначення, вважаємо, що знання мовної системи (лексичної, граматичної, синтаксичної, морфологічної, орфоепічної нормативності) та уміння їх застосувати є запорукою успішної вербальної мовленнєвої взаємодії «пілот – авіадиспетчер».

Більшість розглянутих вище мовних особливостей англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу, на нашу думку, сприяють дотриманню основних його характеристик, а саме:

- чіткості (використання слів кодового алфавіту; специфічне вираження чисел; уживання спеціальних слів для вираження згоди та незгоди; уникнення запитальних речень, модальних дієслів та дієслівних форм умовного способу; специфічна вимова чисел);
- однозначності (обмеження синонімії, полісемії; уникнення непрямих значень слова та жаргонної лексики; застосування спеціальних фраз для позначення мети висловлення; обмежене вживання займенників);
- лаконічності (використання спеціальних слів для позначення певних ситуацій; абревіатури; кодові позначення; неповні речення; опущення допоміжних дієслів, дієслів-зв'язок, артиклів, деяких прийменників.)

Висновки. Авіаційний дискурс є мовленням авіафахівців, мета якого полягає у вербальному обміні професійною інформацією під час польоту за допомогою радіотелефонного зв'язку засобами англійської мови, що має низку лінгвістичних особливостей, які відрізняють його від інших професійних дискурсів та забезпечують чіткість, лаконічність та однозначність.

Список використаних джерел

1. Акульшина Н. Т. Підходи до дискурсу, актуальні для дослідження військової термінології. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кропивницький: «КОД», 2019. Вип. 175. 923 с.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-ге вид., доп. К.: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.

3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 1974. 445 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vk.com/doc280125750_421461348?hash=eb14b6d37be7b71f3a&dl=a6c2d747473a7144f5.

4. Борзенко О. В. Мовні елементи комунікації як чинники успішної комунікативної функції особистості при вивченні іноземної мови. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кропивницький: «КОД», 2019. Вип. 175. 923 с.

5. Глушаниця Н. В. Лінгвістичні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 29. Т. 1. С. 70.

6. Демьянков В. З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической обработке текста. Тетради новых терминов: методы анализа текста. М.: Всесоюз. центр переводов ГКНТ и АН СССР, 1982. Вып. 2. № 39. 288 с.

7. Ким В. В. Научное познание как знаковая деятельность. Семиотические аспекты научного познания. Свердловск, 1981. С. 5-11.

8. Кириченко А. Г. Мовні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу. Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. 2013. Вип. 21. С. 63–68.

9. Мальковская Т. А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер: дисс. … канд. филол. наук: 10.02.20. 2004. 163 с.

10. Моррис Ч. У. Основания теории знаков. Семиотика: Антология. Сост. Ю. С. Степановым. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический проект; Екатеренбург: Деловая книга, 2001. С. 45-97.

11. Селіванова О. А. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2006. 716 с.

12. Степанов Ю. С. Язык и наука конца 20 века: сборник статей. РАН, Ин-т языкознания, М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. 432 с.

13. Сухих С. А. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса. Краснодар: Изд-во Кубанск. ун-та, 1998. 159 с.

14. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. К.: АртЕк, 1998. 336 с.

15. Ягодзінський С. М. Науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства: методологічний і соціокультурний аспекти. дис…. канд. філос. наук: 09.00.02. К., 2008. 200 с.

References

1. Akulshyna, N. T. (2019). Pidkhody do dyskursu, aktualni dlia doslidzhennia viiskovoi terminolohii. [Approaches to discourse of military terminology]. Kropyvnytskyi: VTs «KOD», 923.

2. Batsevych, F. S. (2009). Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky. [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: VTs «Academiya», 376.

3. Benvenist, E. (1974). Obschaya lingvistika. [General linguistics]. Moscow. URL: https://vk.com/doc280125750_421461348?hash=eb14b6d37be7b71f3a&dl=a6c2d747473a7144f5.

4. Borzenko, O. V. (2019). Movni elementy komunikatsii yak chynnyky uspishnoi komunikatyvnoi funktsii osobystosti pry vyvchenni inozemnoi movy. [Linguistic elements of communication as factors of successful communicative function of personality in learning a foreign language]. Kropyvnytskyi: VTs «KOD», 923.

5. Demyankov, V. Z. (1982). Anglo-russkie terminyi po prikladnoy lingvistike i avtomaticheskoy obrabotke teksta. [English-Russian terms on applied linguistics and automatic text processing]. Moscow, 288.

6. Hlushanytsia, N. V. (2020). Linhvistychni osoblyvosti anhliiskoho aviatsiinoho radiotelefonnoho dyskursu. [Linguistic peculiarities of English aviation radiotelephone discourse], 70.

7. Kym, V. V. (1981). Nauchnoe poznanye kak znakovaia deiatelnost. [Scientific knowledge as a sign of activity]. Sverdlovsk, 5-11.

8. Kyrychenko, A. G. (2013). Movni osoblyvosti anhliiskoho aviatsiinoho radiotelefonnoho dyskursu. [Language peculiarities of English aviation radiotelephone discourse]. Lviv, 63–68.

9. Malkovskaia, T. A. (2004). Anhlo-russkye sootvetstvyia v yazykovoi strukture radyoobmena v rezhyme obshchenyia pylot-avyadyspetcher. [English-Russian correspondences in the linguistic structure of radio exchange in the mode of communication between pilot and air traffic controller: PhD thesis]. Piatigorsk, 163.

10. Morrys, Ch. U. (2001). Osnovanyia teorii znakov. [Fundamentals of theory sign]. Ekaterenburh: Delovaia knyha, 45–97.

11. Selivanova, O. A. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Kyiv, 716.

12. Stepanov, Yu. S. (1995). Yazyk i nauka kontsa 20 veka. [The language and science of the late 20th century]. Moscow, 432.

13. Stern, I. B. (1998). Vybrani topiky ta leksykon suchasnoi linhvistyky. Entsyklopedychnyi slovnyk dliafakhivtsiv z teoretychnykh humanitarnykh dystsyplin ta humanitarnoi informatyky. [Selected topics and lexicon of modern linguistics]. Kyiv, 336.

14. Sukhiy, S. A. (1998). Pragmalingvisticheskoe modelirovanie kommunikativnogo protsessa. [Pragmalinguistic modeling of the communicative process]. Krasnodar, 159.

15. Yahodzinskyi, S. M. (2008). Naukovyi dyskurs v umovakh informatsiinoho suspilstva: metodolohichnyi i sotsiokulturnyi aspekty. [Scientific discourse in the information society: methodological and socio-cultural aspects]. Kyiv, 200.

ACTUAL APPROACHES OF DISCOURSE FOR THE STUDY OF AVIATION PROFESSIONAL COMMUNICATION

I. V. Demchenko

Abstract. *The article analyzes a great amount of scientific material, which indicates that the scientists put emphasis on that the concept of discourse. It is one of the vital concepts of modern pragmatic linguistics and linguistics of the text.*

The purpose *of the research is to analyse the actual approaches of discourse for the study of aviation professional communication.*

Results of research. *The concept of discourse is associated with communication within the expression of rules of communication, individual channels, a way of presenting the purpose of the speakers, all the manifestations of communication in society. The article deals with the opinions of different scientific*

© І. В. Демченко

approaches to the definition of "discourse" and describes the criteria which is the centre of scientific discussion and serve as the basis for its typology. Science cannot develop without generality, accuracy of scientific theories and concepts, special terminological base, which is the basis of scientific activity, ensuring the objectivity. English radiotelephony discourse is interpreted as the speech of aviation professionals whose purpose is to verbally exchange English language professional information during a flight by radiotelephony communication. It is proved that knowledge of the language system (lexical, grammatical, syntactic, morphological, orthoepic normativity) and the ability to apply them are the key to successful verbal speech interaction «pilot – air traffic controller». A system is oriented to communication exercises and tasks aimed at the development of speech, prediction skills and auditory endurance, skills in syntactic, grammatical, lexical normativity, developed on the basis of constructivist approach, practical implementation of which is presented by experiential learning.

***Keywords**: discourse, language peculiarities, aviation discourse, professional communication.*

© І. В. Демченко